

تأثیر شعرهای عاشورایی ایران بعد از انقلاب اسلامی بر شعرهای درباره مدافعان حرم دهه ۹۰ ایران

زهرة یزدان پناه قره تپه*

تاریخ دریافت: ۹۸/۲/۱۲

آنوسا رسولی**

تاریخ پذیرش: ۹۸/۵/۹

چکیده

از آنجا که بر پایه اصل اساسی بینامتنیت، هیچ متنی بدون پیش متن نیست و متن‌ها همواره بر پایه متن‌های گذشته بنا می‌شوند، لذا واقعه عاشورا، به مثابه یک متن، بسترهای مناسبی برای هم‌ذات‌پنداری در موقعیت‌های مشابه با عاشورا در اعصار بعد را فراهم می‌کند. از این روست که موقعیت‌هایی مانند انقلاب اسلامی ایران و نیز، دوران دفاع مقدس، سبب شده است که این هم‌ذات‌پنداری، در هنر و ادبیات، به ویژه شعرهای عاشورایی ایران بعد از انقلاب اسلامی نیز، نمود پیدا کند. در دهه ۹۰ شمسی نیز، با شروع جنگ در سوریه و عراق و شکل‌گیری نیروهای مدافع حرم از کشورهای مختلف از جمله ایران و تداعی دیگری از عاشورا و شخصیت‌های آن، نه‌تنها موجب ورود واژه «مدافعان حرم» به دایره لغات ادبیات به ویژه حوزه شعر ایران شد، بلکه زمینه‌ساز شکل‌گیری شعرهایی درباره «مدافعان حرم» نیز گردیده است. این متن در صدد بوده است که ضمن بررسی نمونه آثار «شعرهای عاشورایی» ایران بعد از انقلاب اسلامی و همچنین نمونه آثار شعرهای درباره «مدافعان حرم» دهه نود ایران، با تکیه بر شیوه تطبیقی مبتنی بر رویکرد «بینامتنیت»، بر اساس نگرش ژرار ژنت و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی، به بینامتنیت این متن‌ها با واقعه عاشورا بپردازد.

کلیدواژگان: بینامتنیت، عاشورا، شعر ایران، مدافعان حرم.

مقدمه

آیا شعرهای دهه ۹۰ ایران درباره مدافعان حرم، از شعرهای عاشورایی ایران بعد از انقلاب اسلامی، تأثیرپذیری داشته‌اند؟ در صورت تأثیرپذیری، بینامتنیت بین آن دو با هم‌دیگر و همچنین با واقعه عاشورا چگونه است؟

به نظر می‌رسد، تأثیرپذیری «شعرهای عاشورایی» ایران بعد از انقلاب اسلامی، از واقعه عاشورا و به دنبال آن، تأثیرپذیری شعرهای پیرامون مدافعان حرم دهه ۹۰ ایران، از شعرهای عاشورایی ایران بعد از انقلاب اسلامی، نشان از وجود بینامتنیت در آن‌ها دارد.

در بررسی پیشینه این موضوع، باید به دو بخش: الف- شعر عاشورایی و نیز، بینامتنیت آن در شعرهای ایران بعد از انقلاب اسلامی یعنی شعر انقلاب و به دنبال آن، شعر دفاع مقدس و مقاومت و پایداری ب- شعرهای درباره مدافعان حرم، اشاره نمود.

الف- در بررسی پیشینه این موضوع، در ارتباط با موضوع عاشورا و مضامین عاشورایی در ادبیات منظوم ایران و بررسی آن از ابعاد گوناگون، به علت قدمت ۱۴۰۰ ساله واقعه عاشورا، منابع پژوهشی قابل توجهی، هم در قالب پایان نامه، هم در قالب کتاب و هم در قالب مقاله موجود است. از جمله این منابع پژوهشی که سعی شده است جدیدترین و در عین حال، جامع آثار منتشره انتخاب شوند، به شرح زیر است:

۱. محمدزاده، مرضیه (۱۳۹۳)، «طرحی نو؛ دانشنامه شعر عاشورایی ایران»، ج ۱ و ۲. نخستین چاپ کتاب با عنوان «دانشنامه شعر عاشورایی» سال ۱۳۸۳ بوده است و چاپ دوم آن سال ۱۳۹۶ و سپس در سال ۱۳۹۳، این کتاب با تغییراتی از جمله به روز شدن مطالب، با عنوان «طرحی نو در دانشنامه شعر عاشورایی» به چاپ رسیده است. یکی از تغییرات اساسی، تغییر در شیوه طبقه‌بندی تاریخی شاعران عاشورایی بود. در این کتاب، بیش از ۵۰۰ شاعر معرفی و به شعرهای عاشورایی آنان پرداخته شده است که نویسنده، با پرداختن به اوج و افول شعرهای حسینی در هر یک از این دوره‌ها، صرفاً با نگرش و رویکرد تاریخی، این موضوع را مورد بررسی قرار داده است.

۲. اسرافیلی، حسین (۱۳۸۹)، «تشنه در باران زخم». این کتاب، مجموعه‌ای از شعرهای آیینی است که بیش‌ترین حجم آن، به واقعه عاشورا اختصاص دارد. شاعر در

این کتاب، با استفاده از شخصیت‌ها و روایات درباره واقعه عاشورا، به صورت نقل قول، تلمیح و تضمین، با بیان شعری، به روایتی دوباره در این موضوع پرداخته است.

ب. اما در خصوص شعرهای درباره مدافعان حرم، گرچه ریشه واژه و مفهوم «مدافع حرم» به واقعه کربلا و عاشورای سال شصت قمری برمی‌گردد و به مدافع حرم بودن حضرت ابوالفضل عباس(ع) از حرم زنان و کودکان اهل بیت و یاران امام حسین(ع) و خیمه‌های این زنان و کودکان برمی‌گردد، اما این مفهوم، در میدان کاربردی جدید(یعنی در میادین جنگ‌های تحمیلی سال‌های اخیر، از سوی گروهک‌های تکفیری در سوریه و عراق)، تازگی داشته و ورود آن به ادبیات منظوم ایران، از دهه ۹۰ ه.ش بوده است و به همین دلیل، در ارتباط با بخش مدافعان حرم این عنوان، بیش‌تر منابع در قالب پایان‌نامه و همچنین کتاب یا مقاله، به ابعاد سیاسی جنگ سوریه و حضور مدافعان حرم و چگونگی تشکیل آن پرداخته‌اند و پیشینه‌های پژوهشی موجود، بیش‌تر جنبه سیاسی دارند تا جنبه ادبی و هنری. لذا در بخش شعرهای درباره مدافعان حرم، با فقدان چنین پیشینه پژوهشی در قالب پایان‌نامه و مقاله مواجه است. این پژوهش، می‌تواند از نخستین گام‌های اولیه ایجاد پیشینه، در ارتباط با بخش ادبی- هنری در زمینه شعرهای درباره مدافعان حرم، برای آیندگان به شمار آید. اما در خصوص کتاب‌های شعر درباره مدافعان حرم، به رغم اینکه چند اثر انگشت شمار در قالب کتاب، درباره مدافعان حرم چاپ شده است، اما همین کتاب‌ها، در واقع مجموعه شعرهای بسیاری از شاعران مختلف است.

از سوی دیگر، شاعران بسیاری هم هستند که هنوز آثار آن‌ها به صورت کتاب چاپ نشده و اشعارشان فقط در محافل ادبی قرائت شده است که البته روند چاپ این اشعار به صورت کتاب، کم‌کم رو به افزایش است. برخی از این منابع شعری درباره مدافعان حرم که البته، فقط به صورت مجموعه شعر هستند و فاقد هرگونه تحلیل و بررسی دیگری می‌باشند، عبارت‌اند از:

۱. متولیان، سیدحسین(۱۳۹۶)، «جُون، خادم المهدی»(مجموعه شعر)
۲. سعدآبادی، رستمی؛ مجید، کاظم(۱۳۹۶)، «ما را مدافعان حرم آفریده‌اند» (مجموعه شعر)

۳. انجمن قلم ایران (۱۳۹۶)، «حرمت حریم یار» (مجموعه شعر)
۴. حدادیان، نانی زاده؛ سعید، فاطمه (۱۳۹۷)، سلام سردار (مجموعه شعر شانزدهمین همایش سوختگان وصل)
- اما تفاوت مقاله حاضر با پژوهش‌ها و آثار یادشده، در این است که این پژوهش، ساختارگرایانه، مبتنی بر رویکرد «بینامتنیت»، بر اساس نگرش ژرار ژنت و بر اساس مکتب «فرانسه» است و نیز، در این پژوهش، حلقه مفهوم «مدافعان حرم» و شعرهای درباره آن‌ها و بالطبع ارتباط بینامتنیت آن با واقعه عاشورا، از موضوعات و مفاهیمی است که تا کنون به آن پرداخته نشده است و این نخستین گام در این زمینه می‌باشد.
- روش تحقیق و گردآوری مطالب این پژوهش و نیز، ابزارگردآوری تحقیق، به صورت کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع مکتوب بوده است. نمونه‌های مورد تحلیل، ضمن پرداختن به واقعه عاشورا و عناصر و مضامین و قهرمان‌ها و ضد قهرمان‌های آن، شعرهای عاشورایی ایران بعد از انقلاب اسلامی و همچنین شعرهای دهه ۹۰ ایران درباره مدافعان حرم و مضامین عاشورایی آن، با رویکرد بینامتنیت و بر اساس نگرش ژرار ژنت مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بینامتنیت و مفهوم آن

هیچ آغازی وجود ندارد؛ همواره یا تداوم است یا تکرار، همیشه یا دگرگونی است یا تقلید. اما تکرار، دگرگونی و تقلید بر چیزی از پیش موجود استوار می‌شوند. بر پایه اصل اساسی بینامتنیت، هیچ متنی بدون پیش متن نیست و متن‌ها همواره بر پایه متن‌های گذشته بنا می‌شوند. همیشه از پیش چیزی یا چیزهایی وجود داشته است. انسان از هیچ نمی‌تواند چیزی بسازد، بلکه باید تصویری (خیالی یا واقعی) از متنی وجود داشته باشد تا ماده اولیه ذهن او شود و او بتواند آن را همانگونه (با تقلید) بسازد یا آن را دگرگون کند (نامور مطلق، ۱۳۹۴ ش: ۲۴).

کریستو/ با ابداع اصطلاح بینامتنی در سال ۱۹۶۶ به طور رسمی این حوزه مطالعاتی را راه اندازی کرد (همان: ۹۷). البته پیش از کریستو، صفت بینامتنی وجود داشت و او با استفاده از این صفت، اصطلاح بینامتنیت را وضع کرد. واژه بینامتنیت از یک اسم و یک

پیشوند و یک پسوند اسم ساز ترکیب شده است (همان: ۱۰۲). بینامتنیت به اتصالات مختلف در شکل و محتوا می‌پردازد که هر متن را به متون دیگر پیوند می‌دهد (چندلر، ۱۳۹۴ش: ۳۲۹).

از "متن" یکی از مهم‌ترین پدیده‌هایی که انسان با آن سر و کار دارد، تعاریف گوناگونی در دست است، چنانکه این واژه را می‌توان در زمره پرمعناترین واژه‌ها قلمداد کرد. معادلی که برای متن در لاتین برگزیده شده، یا شاید بهتر آن است که بگوییم معادل خارجی که واژه متن اغلب برای آن به کار می‌رود، تکست است. در یک تعریف اولیه و کلی، تکست، واحدی منسجم و کم و بیش مستقل از هم‌نشینی نظام‌مند و معنادار نشانه‌هاست (نامور مطلق، ۱۳۹۲ش: ۵۱۰-۵۰۹). متن در اینجا به کلیه آثاری اطلاق می‌شود که می‌توان به عنوان میراث تمدنی و فرهنگی از آن‌ها یاد کرد. بنابراین متن کلیه آثار نوشتاری، تجسمی، نمایشی، موسیقایی، سینمایی، معماری، شهرسازی را شامل می‌شود. به عبارت دیگر، هر آن چیزی که با آن فرهنگ و تمدن یک جامعه شناخته می‌شود، عنصری از جهان متنی یا جهان نشانه‌ای تلقی می‌گردد (همان: ۵۲۱).

دیدگاه نشانه شناختی بینامتنیت توسط کریستوا معرفی شد و از همان ابتدا توسط نظریه پردازان پساساختارگرا مورد استفاده قرار گرفت (چندلر، ۱۳۹۴ش: ۳۲۹). بینامتنیت در اندیشه و آرای کریستوا، تبیین یک نظریه مهم و اساسی تلقی می‌شود؛ نظریه‌ای که بر پایه آن، متن‌ها، دارای سه گونه ارتباط هستند: رابطه درون متنی، رابطه بینامتنی و رابطه فرامتنی. البته این روابط همیشه از یکدیگر تفکیک نمی‌شوند (نامور مطلق، ۱۳۹۴ش: ۱۳۸). کریستوا، موضوع بینامتنیت را به عنوان موضوع اصلی خود دنبال نکرد و به همین دلیل این موضوع پس از مدتی توسط دیگران پی گرفته شد (همان: ۱۰۴). در دوره پساساختارگرایی، ژرار ژنت، با طرح «بینامتنیت ترامتنی»، این موضوع را پی گرفت (نامور مطلق، ۱۳۹۵ش: ۱۸-۱۷).

ژرار ژنت یکی از برجسته‌ترین محققان و منتقدان ادبیات و هنر در نیمه دوم قرن بیستم به حساب می‌آید. ترامتنیت از نظر ژنت پنج گونه دارد، در نتیجه دو گونه آن به طور جداگانه مورد مطالعه قرار نگرفته است که بینامتنیت یکی از آن‌هاست (نامور مطلق، ۱۳۹۵ش: ۱۹). پنج دسته رابطه ترامتنی که ژنت مطرح می‌کند و پنج گونه آن

عبارت‌اند از: بینامتنیت، پیرامتنیت، فرامتنیت، سرمتنیت و بیش متنیت (همان: ۲۵). ژنت بیش متنیت را در سال ۱۹۸۱م ابداع می‌کند. لازم به ذکر است که ژنت بر خلاف کریستوا، از جست‌وجوی منابع پرهیز نمی‌کند (همان: ۱۰۷).

ژرار ژنت ترامتنیت را مورد توجه قرار داده است. ترامتنیت، پنج گونه دارد، در نتیجه دو گونه آن به طور جداگانه مورد مطالعه قرار نگرفته است که بینامتنیت، یکی از آن‌هاست (همان: ۱۹). ترامتنیت ژنتی را می‌توان به نوعی بوطیقای کامل روابط میان متن‌ها تلقی کرد، زیرا ژنت با طرح ترامتنیت قصد داشت تا هر گونه رابطه‌ای که یک متن با متنی غیر از خودش برقرار می‌کند را شناسایی، دسته‌بندی و مطالعه نماید. بنابراین ترامتنیت، خود چیزی نیست مگر مجموعه انواع روابط میان متن‌ها که یکی از آن‌ها، بینامتنیت است (همان: ۲۴-۲۳).

بینامتنیت ژنتی بر پایه هم‌حضور عناصر دو یا چندین متن استوار گردیده است. یعنی هر گاه از یک متن ادبی یا هنری عنصر یا عناصری در متن دوم حضور بیابد و به طور یقین معلوم گردد که متن دوم به طور مستقیم یا غیر مستقیم از متن نخست تأثیر پذیرفته است، رابطه این دو متن بینامتنی است (همان: ۱-۳۰). نوشتار حاضر قصد دارد با رعایت روح کلی نظرات ژرار ژنت که از آثار دیگر وی مشخص می‌گردد به نوشتن متن نانوشته ژنت در خصوص بینامتنیت پردازد. البته در این خصوص برخی محققان تلاش‌هایی کرده‌اند که یکی از آن‌ها پیگی گرو است. *ناتالی پیگی گرو* به تأسی از ژرار ژنت در کتاب خویش «درآمدی بر بینامتنیت» به برخی از مهم‌ترین انواع بینامتنیت یعنی هم‌حضور میان متنی می‌پردازد و از چهار گونه روابط هم‌حضور یاد می‌کند: ۱. نقل قول ۲. ارجاع ۳. سرقت ۴. تلمیح (اشاره). ما نیز همین گونه شناسی را به عنوان معیار می‌پذیریم (همان: ۴۰-۳۹).

ارجاع بیان‌گر این است که بینامتنیت همواره با حضور عناصر متنی یک متن در متن دیگر صورت نمی‌گیرد، بلکه گاهی این ارتباط به یادآوری و ارجاع نیز گسترش می‌یابد (همان: ۴۵). انواع ارجاع را می‌توان به سه گونه بزرگ درون متنی، بینامتنی و برون متنی تقسیم کرد. ارجاع درون متنی، یعنی ارجاعی که مرجع آن در درون خود متن قرار دارد. شکل دیگر ارجاع که موضوع اصلی ما نیز تلقی می‌گردد ارجاع بینامتنی

است؛ یعنی ارجاع از یک متن به متنی دیگر (همان: ۵۲). ارجاع برون متنی در اینجا یعنی ارجاعی که به برون جهان متنی، یعنی مسائل طبیعی یا اجتماعی صورت می‌گیرد. لازم به یادآوری است که سخن از ارجاع و ارجاعیت در نظر نخست و معمول به همین گونه، یعنی ارجاع به پدیده‌های واقعی است (همان: ۵۲). ارجاع به دلیل اینکه به متنی واقعی بازمی‌گردد، بیان‌گر آن است که موضوع متن، ذهنی نیست. بلکه به چیزی در جهان متنی می‌پیوندد (همان: ۵۴). تلمیح را نیز شیوه‌ای از بیان تعریف کرده‌اند که در آن به یک تفکر، یک شخص یا یک چیز، ارجاع داده می‌شود، بدون اینکه مرجع آن افشاء گردد (همان: ۶۰). تلمیح و کنایه با اشاره از صوری هستند که به حافظه بینامتنی خواننده وابستگی زیادی دارند. در اغلب موارد، تلمیح یک سخن نیست، بلکه یک تصویر است که به یک متن دیگر ارجاع می‌دهد (همان: ۶۰).

عاشورای سال ۶۱ هجری قمری؛ یک پدیده واقعی، یک متن

در دهم ماه محرم سال شصت و یک قمری در تاریخ بشریت، واقعه‌ای در سرزمین نینوا موسوم به کربلا، به وقوع پیوست که شدت تأثیرات آن، در طول تاریخ، چنان ساری و جاری بوده است که از گذشته از روایت‌ها و حدیث‌ها و قصه‌ها، در شعر شاعران نیز تأثیر گذاشته و دستمایه سروده‌های بسیاری از آنان در اعصار مختلف شده است. واقعه عاشورا و شهادت امام حسین (ع) و هفتاد و دو تن از یاران ایشان و نیز، اسارت اهل بیت که نه تنها تلنگری بر همه بشریت در طول تاریخ، بلکه دستمایه هنری و ادبی هنرمندان و ادیبان عرصه‌های مختلف هنر و ادب در عصرهای گوناگون بوده است؛ دستمایه‌های هنری و ادبی که همه آن‌ها به یک پدیده واقعی بیرونی، یعنی واقعه عاشورای سال ۶۱ قمری در کربلا بازمی‌گردد و محل ارجاعات، نقل قول‌ها، تلمیح‌ها و تضمین‌ها بوده است و به عبارتی دیگر، عاشورا به عنوان متن اولیه‌ای به شمار رفته است که متن‌های هنری و ادبی دیگر هنرمندان و ادیبان، از آن متأثر بوده‌اند. از جمله نمونه‌هایی از عناصر و مضامینی که با مرور واقعه عظیم عاشورای سال شصت و یک قمری می‌توان حقیقت آن‌ها را در صحنه کربلای آن سال دید و معنای آن را یافت، عبارت‌اند از ۱. قیام و جهاد در جبهه حق علیه باطل ۲. ایستادگی در راه عقیده حق ۳. آزادی و آزادگی

۴. عدالت خواهی ۵. ظلم ستیزی ۶. حق طلبی و حقیقت جویی ۷. اخلاص و طلب رضای خدا ۸. معنویت و عبادت ۹. فداکاری و ایثار ۱۰. وفاداری و ادب ۱۱. شهید و شهادت ۱۲. عزتمندی و انتخاب مرگ سرخ بر زندگی ذلت بار ۱۳. اسیری و اسارت ۱۴. مظلومیت حق و مظلومیت اهل بیت ۱۵. صبر و تحمل در برابر مصائب ۱۶. ولایتمداری و بیعت با ولایت ۱۷. امر به معروف و نهی از منکر و اصلاح حکومت ۱۸. اهمیت حیات اسلام ۱۹. پیام آوری و پیام رسانی ۲۰. پیروزی خون بر شمشیر و پیروزی حق علیه باطل ۲۱. حماسه ۲۲. شجاعت و سلحشوری ۲۳. سقایی ۲۴. حج ناتمام ۲۵. بیعت نکردن با یزید ۲۶. دعوت مردم کوفه از امام حسین (ع) ۲۷. فرستادن سفیر به کوفه ۲۸. عهد شکنی مردم کوفه و ... .

لذا نهضت عاشورا، به عنوان یک نهضت مذهبی و یک حرکت سیاسی از پایدارترین قیام‌ها در فرهنگ سیاسی شیعه جایی دارد که تأثیرات آن نه تنها در تحولات و انقلابات همان دوران و سقوط حکومت‌های جور و ستم، بلکه به عنوان عامل مؤثر در انگیزه مبارزاتی شیعیان با حکام جور و ستم، در طول تاریخ بوده است و تا کنون نیز به عنوان یک فرهنگ مبارزه در خون آزادگان و حقیقت جویان و عدالت طلبان سراسر جهان ساری و جاری می‌باشد.

واقعه عاشورا، هم «قهرمان» داشته است و هم، «ضد قهرمان» که نام هر کدام از آن‌ها یا به نیکی یاد شده است و یا به تقبیح و نکوهش. «قهرمان»‌هایی مانند امام حسین، حضرت عباس، حضرت سجاد، حضرت زینب، حضرت علی اکبر، حضرت قاسم یا شخصیت‌هایی مانند حر، زهیر، جون، وهب، عمرو بن جناده، حبیب بن مظاهر و... که به خاطر اوصاف زیبا و نیک‌شان، نام‌شان نه تنها در تاریخ به نیکی مانده است، بلکه در اعصار بعد، مورد ستایش شاعران «شعرهای عاشورایی» نیز قرار گرفته‌اند. از سوی دیگر «ضد قهرمان»‌هایی مانند یزید، عبیدالله بن زیاد، عمر سعد، شمر بن ذی الجوشن، حرمله، سنان بن انس، سپاه یزید، مردم عهدشکن کوفه و... که به خاطر عملکردهای ناپسند و قبیح و اوصاف زشت‌شان، نام‌شان در تاریخ به زشتی یاد شده است و در اعصار بعد نیز، مورد نکوهش شاعران شعرهای عاشورایی واقع شده‌اند. در گذشته بیش‌تر به تراژدی عاشورا نگریسته می‌شد و این عنصر اصل قرار می‌گرفت. واژه‌هایی که محور بود عبارت

بودند از بُكاء (گریستن)، مصیبت، حزن، غم، بلا، عزا، ماتم، تشنگی، اسارت و... برای قیام /امام حسین نیز از مَصْرَع (محل به زمین افکنده شدن) و مَقْتَل (محل و مقام کشته شدن) استفاده می‌شد که نام بسیاری از کتاب‌ها مقتل بود و مقتل خوانی رواج داشت. از این دو واژه مظلومیت /امام حسین آشکار می‌شود بی آنکه نشان‌دهنده اقدامی از طرف او باشد. اما پس از پیروزی انقلاب، مضامین تازه، پویا، انقلابی و اجتماعی با الهام از فرهنگ اسلامی و عناصر پر شور حماسی به ویژه عاشورای حسینی وارد مضامین «شعرهای عاشورایی» شد و شعرای این دوره به سوی هدف اصلی مرثیه عاشورایی بازگشتند. اتصال این دوره به دوره ادبیات خاص جنگ به تشدید حماسه پردازی‌ها کمک کرده است (محمدزاده، ۱۳۹۳ش: ج ۱، ۹۸-۹۶).

ریشه شناسی یا اتیمولوژی واژه عاشورا

درباره واژه عاشورا نیز آمده است: عاشوراء-ا، [ع] (ش) عاشوری، روز دهم ماه محرم، روزی که حضرت /امام حسین بن علی در کربلا شهید شد، عشوری «ع ش. را» و عشور هم می‌گویند. عاشر- فا. [ع] (ش) ده یک، گیرنده دهم، دهمین (عمید، ۱۳۶۳ش: ۸۵۵).

شعر عاشورایی و شکل‌گیری آن

پیروزی انقلاب اسلامی، زمینه‌هایی برای بسیاری از شاعران ایجاد کرد که سروده‌های خود را هم‌سو با اهداف و آرمان‌ها و چارچوب‌های انقلاب اسلامی قرار دهند. یعنی بسته شدن نطفه شکل‌گیری آن شکلی از انواع شعر که به آن شعر انقلاب گفته می‌شد. شعر انقلاب، ادامه حرکت شعری در طول تاریخ ادب پارسی است. با این تفاوت که بعد از پیروزی انقلاب، چگونگی نگاه شاعران انقلاب به تبعیت از رهبر کبیر انقلاب، نگاهی متعهدانه‌تر و مسئولیت‌پذیرتر بوده و این در آثار آنان در حدود ربع قرن اخیر، کاملاً به چشم می‌خورد. اصولاً شعر پارسی به دلیل توجه به ارزش‌های الهی و پیوندش با آموزه‌های پیامبران و با تکیه بر باورهای اصیل دینی همواره در طول تاریخ شعر، متعهد و آرمان‌گرا بوده است و شاید مبالغه نباشد اگر بگوییم شعر پارسی، نجیب‌ترین و اخلاقی‌ترین شعر جهان است. شعر انقلاب که فرزند خلف همین ادبیات است، همان

اهداف و آرمان‌ها را پی گرفت و این بار با الهام از انقلاب و روح حاکم بر انقلاب، تعهد و مسئولیت‌پذیری نسبت به جامعه و انسان‌ها و حکومت‌ها را در خود متجلی ساخت. جهان بینی شاعران را گسترش داد و افق‌های تازه‌ای در منظر شاعران و مخاطبان گشود و با تحمیل جنگ هشت ساله توسط استکبار، روح سربلندی و مقاومت و ستیز با دشمن و مقابله با تجاوز و حفظ حریم و مرزهای میهن و انقلاب را در جان مشتاقان دمید و با بزرگ‌ترین حماسه حق خواهی تاریخ بشریت، یعنی «عاشورا» پیوند خورد و نشان داد که هرگونه مقاومت و ایستادگی در مقابل ستم و ستم‌گران، ریشه در قیام فرزند پیامبر در حادثه کربلا دارد. بدین جهت بود که شعر انقلاب با عاشورا گره خورد و در اصل طنین شعر انقلاب، ادامه فریاد «هیئات منا الذّله» آن سالار شهیدان شد و جان‌های مشتاق رهایی را مخاطب قرار داد (اسرافیلی، ۱۳۸۹ش: ۱۰-۷).

باز از جبهه حق، نعش شهید آورده‌اند
ورقی پاره ز قرآن مجید آورده‌اند
فارسان حرم علقمه خوزستان
نعش بی دست علمدار رشید آورده‌اند
(غلامرضا رحمدل شرفشاهی)

و یا شاعری که خطاب به شهید می‌گوید:

از کدامین افق عرش فرا خواهد خاست
عَلَمِ خُونِ تو با هیئت عاشورایی
(حسین اسرافیلی)

بعد از آغاز جنگ تحمیلی، در فضای ادبیات معاصر گونه‌ای از شعر به نام «شعر دفاع مقدس» پا به عرصه وجود گذاشت؛ شعر برآمده از بطن واقعیتی ناگزیر به نام «دفاع مقدس». از همین رو، بی هیچ حرف و حدیثی، می‌توان گفت، تولد پدیده‌ای به نام شعر «دفاع مقدس»، سال ۱۳۵۹ و هم‌زمان با آغاز جنگ تحمیلی ایران و عراق بوده است (اسماعیلی، ۱۳۹۰ش: ۷). در شعر «حماسه چهارده ساله» محمدرضا عبدالملکیان آمده است:

تمام چهارده سالگی‌اش را در کفن پیچیدم / با همان شور شیرین گونه / که کودکی‌اش
را در قنداقه می‌پیچیدم / حماسه چهارده ساله من / با پای شوق خویش رفته بود و اینک /
با شانه‌های شهر برایم بازش آورده بودند... (محدثی خراسانی، ۱۳۹۶ش: ۴۰۰)

اسطوره مقاومت اسلامی، بدون تردید عاشورا و حماسه حسینی است، و انقلاب اسلامی نیز با تأسی به امام حسین و به پشتوانه فرهنگ عاشورا شکل گرفت پیروز شد و در جریان دفاع مقدس ایستادگی کرد (همان: ۳۲۷)

انقلاب اسلامی ایران، با تأسی بر اندیشه و فرهنگ عاشورا به وقوع پیوسته است. شعر آیینی و خصوصاً تبلور آن که «شعر عاشورایی» است نیز تحت تأثیر انقلاب اسلامی تحول خجسته‌ای پیدا کرد و زوایای مغفول مانده حماسه حسینی به یمن این نگاه تازه مورد توجه قرار گرفت، نگاه پرسش‌گر و فلسفه جوی تفکر متأثر از ارزش‌های انقلاب به جای توصیف صرف و بیان چگونگی حماسه حسینی که رویکرد قالب شعر آیینی ما در طول تاریخ بوده، معطوف به بیان چرایی آن شد (همان: ۱۳۳).

در واقع، شعر آیینی، پس از پیروزی انقلاب اسلامی، دچار تحولی عظیم شد، این تحول از دو منظر حداقل مورد توجه می‌تواند قرار گیرد، اولاً اینکه شعر آیینی، از انحصار مداحان و مرثیه سرایان اهل بیت بیرون آمد و توانمندترین شاعران روزگار به طور جدی و با افتخار وارد سرودن شعر در این حوزه شدند، ثانیاً نگاه به شعر آیینی و زندگی و شخصیت اهل بیت، تحت تأثیر آموزه‌های انقلاب متحول شد و ذهن شاعران از توصیف صرف و بیان چگونگی رخدادهای صدر اسلام و زندگی اهل بیت به سمت تبیین و بیان چرایی آن‌ها معطوف شد. در واقع، در شعر عاشورایی نه تنها به واقعه عاشورا پرداخته می‌شود، بلکه به تبیین و تحلیل و چرایی واقعه عاشورا نیز مورد بحث و اشاره قرار می‌گیرد (همان: ۳۴۰).

شعر، یکی از مهم‌ترین ابزارهای ادبی و هنری برای ماندگاری افکار و فرهنگ و اندیشه‌ها است. لذا شاید بتوان گفت یکی از دلایل ماندگاری فرهنگ و اندیشه عاشورا نیز، سروده‌ها و زبان شعر است.

عاشورا سُرایی در زبان عربی، هم‌زاد واقعه عاشورا گزارش شده است. بنا بر برخی نقل‌ها اولین مرثیه خوانان، اهل بیت بودند. عصر عاشورا زینب(س) با نگاه به میدان جنگ و اجساد شهیدان و پیکر پاره پاره برادرش رو به سوی مدینه نمود و خطاب به جدش گفت: «ای محمد(ص) فرشتگان آسمان بر تو درود فرستند. این حسین است که در هامون افتاده و در خون خود غلتیده و پیکر او پاره پاره است. ای محمد(ص) دختران

تو اسیر و فرزندان ات کشته شده‌اند و باد صبا بر آنان می‌وزد». نوشته‌اند وقتی زینب با جدش سخن می‌گفت، دوست و دشمن همه می‌گریستند و هیچ کس آرام و قرار نداشت (محمدزاده، ۱۳۹۳ش: ج ۱، ۶۱).

بالاخره با گذشت زمان، عزاداری و مرثیه سرایی در روز دهم مُحرم و همچنین گردآمدن شیعیان در مسجدها و گریستن بر امام حسین رسمی پایدار گشت. شاید اولین و شاخص‌ترین نمونه سرودن، پس از سروده‌های کربلا و سروده‌های قافله اسیران کربلا در کوفه و شام، قصیده فرزدق - شاعر معروف عرب - باشد (ر.ک: همان، ج ۱: ۸۸). با گسترش اسلام در دیگر سرزمین‌ها به ویژه ایران، تأثیرگذاری فرهنگ غنی اسلام موجب شد تا گرایش به مدح و رثای خاندان پیامبر و ائمه معصومین علیهم السلام از قرن چهارم هجری یعنی هم‌زمان با تأسیس دولت‌های شیعی در ایران که مذهب تشیع رونق و رواج گرفت. انقلاب اسلامی ایران، فصلی تازه در شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ما گشود. این انقلاب که از فرهنگ پربار اسلامی و از حماسه عظیم عاشورا الهام می‌گیرد، تأثیری ژرف بر ادبیات ایران داشته است (ر.ک: همان، ج ۱: ۹۷). شعر عاشورایی ایران بعد از انقلاب اسلامی، به دلیل تأثیرپذیری از انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی که هر دو از سرچشمه عاشورا و واقعه کربلا سیراب شده‌اند، از غنای محتوایی چشمگیری برخوردار است و تجلی‌گاه مفاهیم ارزشی است (ر.ک: همان، ج ۲: ۵۳).

شعر درباره مدافعان حَرَم و شکل‌گیری آن

در سال‌های اخیر مانند دهه نود نیز، با شروع جنگ در کشورهای سوریه و عراق به سبب هجوم گروهک‌های مسلح تکفیری و به دنبال آن، شکل‌گیری نیروهای «مدافع حَرَم» از کشورهای مختلف از جمله ایران، برای مقابله با این گروهک‌های تکفیری، شرایطی به وجود آمده که تداعی‌کننده صحنه‌های عاشورا و شخصیت‌های قهرمان و حماسه آفرین آن و همچنین ضد قهرمان‌های مشابه ضد قهرمان‌های موجود در واقعه کربلاست. همین موضوع، نه تنها موجب ورود واژه مدافعان حَرَم به دایره لغات ادبیات به ویژه حوزه شعر ایران در دهه نود شده است، بلکه زمینه ساز شکل‌گیری شعرهایی درباره مدافعان حَرَم و بازنمایی مضامین و تولید مفاهیم جدیدتر در این عرصه شده است.

ریشه شناسی یا اِتیمولوژی واژه مدافعان حَرَم

در اینجا لازم است واژه مدافعان حَرَم نیز اِتیمولوژی یا همان ریشه شناسی شود. مدافعان حَرَم، از دو واژه «مدافع» و «حَرَم» تشکیل شده است. «مدافع» از همان کلمات «دفاع» و «دفع» گرفته شده است. در کتاب‌های لغت، درباره کلمه دفاع آمده است: دفاع - مص، [ع] (د) از کسی حمایت کردن، بدی و آزاری را از خود یا از دیگری دور کردن، وطن و ناموس و حقوق خود را از دستبرد دشمن حفظ کردن. دفع - مص، [ع] دور کردن، رد کردن، پس زدن، راندن از نزد خود (عمید، ۱۳۶۳ ش: ۴۰۴).

درباره کلمه «حَرَم» نیز آمده است: حرم - ا. [ع] (ح ز) گرداگرد خانه، اندرون سرا، داخل خانه، داخل کعبه، گرداگرد مزار امامان، هر جا که تحت حمایت مرد باشد، جای اهل و عیال مرد، احرام جمع. حرمت - ا. [ع] «حرمه» (ح ر م یا ح ز م) ذمه، مهابت، آبرو، ارجمندی، آنچه شکستن آن روا نباشد، آنچه که حفظ و نگاهداری و محترم داشتن آن واجب است، حَرَم و حرمت جمع. حرمت - [ع] (ح ز یا ح ز) جمع حرمت (همان: ۵۲۱). حرام، ا. ص. [ع] (ح) ناروا، امری که بجا آوردن اش گناه باشد، و آنچه خوردن اش در شرع اسلام منع شده، ضد حلال، جمع نیز بمعنی احرام بسته و حرمت دار (همان: ۵۱۹).

حَرَم مَکّی، مهم‌ترین و شاخص‌ترین مصداق حَرَم است. به شخص منسوب به این حَرَم، حَرَمی (اهل حرم) و به کسی که وارد منطقه حَرَم می شود و احرام می‌بندد، مُحَرَم گفته می‌شود. محدوده بیرون حرم را حِلّ نامیده‌اند. حرمت و قداست حرم مکه، قدمتی طولانی دارد و بر پایه حدیثی منقول از پیامبر اکرم، این منطقه از زمان خلقت آسمان‌ها و گسترش زمین (دَحْوُ الْأَرْضِ) از حرم مَکّی صورت گرفته است. حَرَم نبوی، حَرَم مهم دیگری است که بر پایه احادیث و فتاوی فقہی، آداب و احکام خاصی دارد. حَرَم / امام حسین نزد شیعیان بسیار مقدّس است. فقها درباره محدوده این حَرَم - که دارای احکام فقہی خاصی نیز هست - آرای گوناگونی دارند، از جمله محدوده مدفن آن حضرت و خاندان و یاران او جز حضرت عباس، تمام شهر کربلا، و روضه مقدّس / امام حسین را جزو این محدوده دانسته‌اند. در حدیثی منقول از حضرت علی، کوفه، حَرَم او خوانده شده است (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۶۲ ش: ج ۳، ۲۸۶).

واژه حرم نیز، در چند آیه قرآن، از جمله آیه ۱۲۵ سوره بقره، آیه ۹۷ سوره آل عمران و آیه ۵۷ سوره قصص و دیگر آیات ذکر شده است که مفسران مراد از آن را در بیش تر موارد، حرم مکی شمرده‌اند. مسجد الحرام و مقام/براهیم و کعبه و مکه را در برخی آیات، محدوده حرم دانسته‌اند. در آیات متعدد، سرزمین یا حرم مکه، امن خوانده شده است (حرمًا آمناً). در شماری از آیات، دعای حضرت/براهیم برای اینکه خداوند سرزمین مکه را امن قرار دهد، ذکر شده است (همان، ج ۳: ۲۸۶).

جمع آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل

انقلاب اسلامی سال پنجاه و هفت ایران، نه تنها در تاریخ سیاسی و اعتقادی، بلکه در تاریخ ادبی و هنری ایران، نقطه عطفی بسیار مهم به شمار می‌آید، به همین دلیل، در سطرهای قبل، به شعر انقلاب و نیز ادبیات دفاع مقدس، مقاومت و پایداری در حوزه شعر ایران نگاهی گذرا شده است. اینک در اینجا به شعرهای عاشورایی و نیز شعرهای درباره مدافعان حرم پرداخته می‌شود.

عناصر و مضامین عاشورایی در شعر عاشورایی ایران بعد از انقلاب اسلامی

همانطور که قبلاً اشاره شد، انقلاب اسلامی ایران با تأسی بر اندیشه و فرهنگ عاشورا به وقوع پیوسته است. شعر عاشورایی ایران بعد از انقلاب اسلامی، به دلیل تأثیرپذیری از انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی که هر دو از سرچشمه عاشورا و واقعه کربلا سیراب شده‌اند، از غنای محتوایی چشمگیری برخوردار است و تجلی‌گاه مفاهیم ارزشی است (محمدزاده، ۱۳۹۳ش: ج ۲، ۵۳). از جمله عناصر و مضامین موجود در شعرهای عاشورایی بعد از انقلاب اسلامی ایران، عبارت‌اند از:

۱. آب و مشک آب و سقایی ۲. تشنگی و عطش ۳. مصیبت و بلا و خیمه سوزی و غارت
۴. وفا و ادب ۵. اسیری و مظلومیت حق ۶. غیرت و شجاعت و جوانمردی ۷. صبر و استقامت ۸. علمداری و پاسداری از حرم ۹. پاسداری از ارزش‌های دینی و... ۱۰. حق طلبی و همراهی و بیعت با حق ۱۱. ایثار و فداکاری ۱۲. آزادگی ۱۳. شهید و شهادت و استقبال از شهادت و جانبازی ۱۴. ظلم ستیزی و عدالت خواهی و افشای ماهیت ظالم

۱۵. حماسه آفرینی و عشق ۱۶. اخلاق مداری و شیفتگی به عبادت ۱۷. مدح و ستایش
قهرمان‌های کربلا ۱۸. تقبیح و نکوهش ضد قهرمان‌های کربلا ۱۹. عهدشکنی و بی وفایی
اهل کوفه ۲۰. پیام آوری و پیام رسانی و ... .

برای همه موارد مورد اشاره، شاهد مثال‌های قابل توجهی در شعرهای عاشورایی
وجود دارد، لیکن به جهت پرهیز از اطاله کلام، فقط به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. به
عنوان نمونه، شاهد مثال‌ها در مورد تشنگی و عطش چنین آمده است:

ای غزال تشنه دشت عطش
زیر شلاق ستمگر، کرده غش
آهوی زنجیری خونین تبار
ای دویده پابره‌نه، روی خار

(ده بزرگی، ۱۳۸۸ش: ۱۶۶)

حسین / سرافیلی وفاداری و ادب عباس (ع) را چنین بیان می‌کند:

از وفاداری به تمکین ادب
رفت و از دریا برون شد تشنه لب
مشت آبی تا لبانش پر گشود
غیرت اما جلوه دیگر نمود

(همان، ج ۲: ۵۷)

سپیده کاشانی درباره در مورد صبر و ایستادگی و استقامت حضرت زینب می‌گوید:

چگونه وصف تو گویم، که قامتی ز قیامتی
سخن ز صبر نگویم، که خویش اسوه صبری
رسالت نستایم، که در پیام تمامی
تویی تو، زینت آب، زینب ای عصاره عصمت
تو حلم فاطمه، علم علی، تو روح پیامی

(مشفق، شاهرخی، ۱۳۷۸ش: ۱۱۶)

در مورد علمداری و پاسداری از حرم و ارزش‌های دینی چنین آمده است:

باز غلم گیر و به میدان بیا
سوی حرم مشک به دندان بیا

باز علم گیر و علمدار باش
در سپه عشق سپهدار باش
مثل تو سردار ندارد حسین
چون تو علمدار ندارد حسین
(سعیدی راد، ۱۳۸۷ش: ۱۶۴)

موسوی گرمارودی در منظومه بلند عاشورایی «خط خون» در مورد حق طلبی و همراهی و بیعت با حق چنین می گوید:

شمشیری که به گلوی تو آمد / هر چیز و همه چیز را در کائنات / به دو پاره کرد / هر چه در سوی تو، حسینی شد / و دیگر سو، یزیدی / اینک هر چیز / یا سرخ است / یا حسینی نیست» (اسماعیلی، ۱۳۹۰ش: ۱۶۷)

«دشت‌ها وسعت یک باغ پر از پرپر بود / آشیان‌های زمین، وارث خاکستر بود / زخمه عشق به خنیاگر خون جان می داد / خبر از قصه گلگون شهیدان می داد / ... / نوری از دشت غربانه‌ترین غربت بود / نینوا شاهد جاویدترین بیعت بود» (بیگی حبیب آبادی، ۱۳۸۷ش: ۱۲۰)

تیبین خون شهیدان، آینه داری عاشورا و ابلاغ پیام و پیام رسانی از ضرورت‌های دیگر پس از واقعه عاشورا بود تا به افشای ماهیت حکومت مستبد و فاسد بنی امیه بپردازد.

سرّ نی در نینوا می ماند اگر زینب نبود
کربلا در کربلا می ماند اگر زینب نبود
(طهماسبی (فرید)، ۱۳۸۷ش: ۲۴۹)

قهرمان‌ها و ضد قهرمان‌ها و اوصاف آن‌ها در شعر عاشورایی

واقعه عاشورا، ترکیبی از شخصیت‌های قهرمان و ضد قهرمان را در بردارد که اوصاف آن‌ها به صورت‌های مختلف در شعرهای عاشورایی ایران بعد از انقلاب اسلامی نیز منعکس شده است. شعرهایی که در قالب مدح و ستایش قهرمان‌ها و توصیف صفات آن‌ها و از سوی دیگر، تقبیح و نکوهش ضد قهرمان‌ها و صفات‌شان است.

اکثر قهرمان‌های عاشورا در شعرهای عاشورایی ایران بعد از انقلاب اسلامی، کسانی هستند که در واقعه عاشورا حضور داشته‌اند و یا در این زمینه، در قبل یا بعد عاشورا یاری‌رسان / امام حسین و نهضت کربلا بوده‌اند. این قهرمان‌ها، عبارت‌اند از ۱/ امام حسین

۲. حضرت عباس ۳. حضرت سجاد ۴. حضرت زینب ۵. حضرت رباب ۶. حضرت سکینه
۷. حضرت رقیه ۸. ام وهب ۹. وهب ۱۰. جُون غلام/ ابوذر ۱۱. عابِس ۱۲. خُر ۱۳. وهب
۱۴. زهیر ۱۵. قاسم بن حسن ۱۶. علی/ اکبر ۱۷. حبیب بن مظاهر ۱۸. عمرو بن جناده
۱۹. مسلم بن عقیل و... .

موسوی گرمارودی در مورد/مأم حسین می گوید:

«و سلام بر تو که مظلوم‌ترینی/ نه از آن جهت که عطشانت شهید کردند/ بل از این
رو که دشمنت این است/ مرگ سرخت/ تنها نه نام یزید را شکست/ کلمه ستم را بی
سیرت کرد/ که قوچ کلام را نیز درهم می شکند/.../ مرگ تو/ مبدأ تاریخ عشق/ آغاز رنگ
سرخ/ معیار زندگی است/ خط با خون تو آغاز می شود/ از آن زمان که تو ایستادی/ دین
راه افتاد/ و چون فروافتادی/ حق برخاست/ تو شکستی/ راستی درست شد/ و از روانه
خون تو/ بنیان ستم سست شد» (موسوی گرمارودی، ۱۳۸۶ش: ۵۷-۲۵)

درباره حضرت عباس آمده است:

زان دست که چون پرنده بی تاب افتاد   بر سطح کرخت آب‌ها تاب افتاد
دست تو چو رود تا ابد جاری بود   زان روی که در حمایت آب افتاد
(هراتی، ۱۳۸۷ش: ۵۸)

در مورد حضرت زینب چنین آمده است:

افروخت و ریخت در دل شب زینب   بر چهره آفتاب کوکب زینب
از نای بریده برادر برخاست   کی خواهر دردمند، زینب، زینب
(مشفق کاشانی(کی منش)، ۱۳۸۶ش: ۲۷۶)

درباره مسلم بن عقیل نیز آمده است:

«چقدر آشنا می‌نمایی غریبه! بگو از کجا؟ از کجایی غریبه؟ در این شهر و این شب
چه بی سر پناهی/ نداری مگر آشنایی غریبه» (کافی، ۱۳۹۶ش: ۲۶-۲۵)

قهرمان‌های عاشورا با اوصاف مختلفی که بیان‌گر خصایص نیکو و مثبت آن‌هاست،
توصیف و شناخته می‌شوند. اوصاف این قهرمان‌ها که در شعر عاشورایی، مورد مدح نیز
قرار گرفته است، در واقع همان عناصر و مضامینی است که در شعرهای عاشورایی
مشاهده می‌شود. از جمله ۱. وفا و ادب ۲. غیرت و شجاعت و جوانمردی ۳. صبر و

استقامت ۴. علمداری و پاسداری از حرم و ارزش‌های دینی ۵. ظلم ستیزی و عدالت خواهی ۶. پیام آوری و پیام رسانی و ... .

شخصیت‌های ضد قهرمان عاشورا که در اشعار عاشورایی شاعران بعد از انقلاب انعکاس دارد، نیز عبارت‌اند از ۱. یزید بن معاویه ۲. عبیدالله بن زیاد ۳. عمر بن سعد ۴. شمر بن ذی الجوشن ۵. سنان بن انس ۶. حرمله بن کاهل اسدی ۷. خولی بن یزید ۸. کوفیان و سپاه کوفه ۹. لشکریان یزید و ... .

شاعران عاشورایی چنانکه قهرمان‌های عاشورا را می‌ستایند، ضد قهرمان‌های این واقعه را نیز تقبیح کرده و رذایل اخلاقی و دیگر ویژگی‌های آن‌ها را با صفات منفی برای مخاطب ترسیم می‌کنند (محمدزاده، ۱۳۹۳ش: ج ۲، ص ۶۹). مشفق کاشانی مردم کوفه را که پیرو شیطان بودند و پدران، برادران و همسران خود را به جنگ با امام حسین فرستادند، پس از شهادت آن حضرت و آمدن اسرای اهل بیت به کوفه و سخنان جانسوز امام سجاد و حضرت زینب دچار پشیمانی و اندوه شدند و شروع به گریستن کردند را چنین ترسیم کرده است:

«زن و مرد چون ابر بگریستند / که عمری به گرداب کینه زیستند / ازین نابکاران
شیطان گرای / بی آرم، ناکرده شرم از خدای» (همان، ج ۲: ۷۰)

علی موسوی گرمارودی در شعر «خط خون»، یزید را در سطح ضد ارزش‌ها توصیف کرده و او را دروغ‌گویی می‌داند که نام انسان را سرقت کرده است و جامعه را به دو بخش حسینی و یزیدی تقسیم می‌کند و می‌گوید:

«شمشیری که بر گلوی تو آمد / هر چیز و همه چیز را در کاینات / به دو پاره کرد / هر چه در سوی تو، حسینی شد / و دیگر سو، یزیدی / ... / و یزید، بهانه‌ای / دستمال کثیفی / که خلیطِ ستم را در آن تُف کردند / و در زباله تاریخ افکندند / یزید کلمه نبود / دروغ بود / زالویی درشت / که اکسیژن هوا را می‌مکید / مخنثی که تهمتِ مردی بود / بوزینه‌ای با گناهی درشت / سرقت نامِ نام انسان» (موسوی گرمارودی، ۱۳۸۶ش: ۵۷-۲۵)

به هر حال، برخی از اوصاف شخصیت‌های ضد قهرمان عاشورا نیز که در شعرهای عاشورایی، با صفات منفی نمود دارند، عبارت‌اند از ۱. بی‌ایمانی ۲. پیمان شکنی

۳. دنیاپرستی ۴. بی رحمی و سنگدلی و قساوت در شدت فجایع ۵. وحشی‌گری و درنده‌خویی ۶. ظلم و ستم و ... .

عناصر و مضامین عاشورایی در شعرهای درباره مدافعان حَرَم

انقلاب اسلامی ایران به برکت خون شهدایی به پیروزی رسید که در دفاع از انقلاب عاشورا و آرمان‌ها و اندیشه‌های حضرت سالار شهیدان / *ابا عبدالله / الحسین (ع)* و عقیله بنی هاشم حضرت زینب کبری و شهدای کربلا قیام کردند. نهضت کربلا و واقعه عاشورا به عنوان یک حقیقت در گستره تاریخ است که مشخص کننده مرز بین حق و باطل است و صفوف انسان‌های حق مدار را از باطل‌گراها جدا می‌سازد. اینک، گویا دوباره تاریخ کربلا تکرار و حماسه عاشورایی دیگر شکل می‌گیرد و دوباره اهل حق مشهور به مدافعان حَرَم، با دفاعی جانانه و عاشقانه از حریم حَرَم حضرت زینب در مبارزه با گروهک‌های تکفیری در سوریه و عراق، صفوف خود را معین می‌کنند و با ایثار و فداکاری و گذشتن از سر و جان خود، چنان حماسه‌ای را می‌آفرینند که شعرهای شاعران نیز، آینه‌ای می‌شود تا فقط گوشه‌هایی از حماسه‌های آن‌ها را متجلی نماید. از جمله مواردی که در شعرهای درباره مدافعان حَرَم انعکاس دارد، می‌توان به عناصر زیر اشاره نمود که به برخی شاهد مثال‌های آن‌ها در شعرهای درباره مدافعان حَرَم نیز اشاره می‌شود.

۱. وفا و ادب ۲. اسارت و مظلومیت حق ۳. غیرت و شجاعت ۴. صبر و ایستادگی و استقامت ۵. علمداری و پاسداری و دفاع از حریم حَرَم حضرت زینب و اهل بیت ۶. محافظت از دین و پاسداری از ارزش‌های دینی و ... ۷. حق طلبی و همراهی و بیعت با حق ۸. ایثار و فداکاری ۹. آزادی و آزادگی ۱۰. شهید و شهادت و استقبال از شهادت و جانبازی ۱۱. ظلم ستیزی و عدالت خواهی ۱۲. جهاد در راه خدا و تشویق به جهاد و مبارزه در جبهه حق علیه باطل ۱۳. حماسه آفرینی و عشق ۱۴. بیان وقایع امروزی و توصیف واقعه‌ها با استفاده از همانندی فرهنگی و انطباق مفهومی و ... .
خود مدافعان حَرَم موضوعی است که مود توجه شاعران در زمینه مدافعان حرم دهه نود ایران قرار گرفته است.

«حَرَم زینب عجب حال و هوایی دارد/ سوریه، فیض شهادت چه صفایی دارد/ بنویسد به روی کفن این شهدا/ چقدر عمه سادات فدایی دارد» (امیر عظیمی نقل از سعدآبادی،

رستمی، ۱۳۹۶ش: ۱۱۷). در مورد غلمداری و پاسداری و دفاع از حریم حرم حضرت زینب و اهل بیت توسط مدافعان حرم آمده است:

«عباس دوران بیرقش را داد دستم / حاشا فرود آورده باشم این غلم را! /... آری اگر ققنوس، حرمت بان عشق است / آتش نسوزد پاسدارانِ حرم را» (بابک چترایی نقل از انجمن قلم ایران، ۱۳۹۶ش: ۵۱)

در مورد «محافظت از دین و پاسداری از ارزش‌های دینی و... توسط مدافعان حرم آمده است:

«در خط جهاد همیشه گمنام شدند / با ذکر حسین و زینب آرام شدند / اینان نه فقط مدافعان حرم‌اند / امروز مدافعان اسلام شدند» (حسین جمالی نقل از سعدآبادی، رستمی، ۱۳۹۶ش: ۴۰)

قهرمان‌ها و ضد قهرمان‌ها و اوصاف آن‌ها در شعرهای درباره مدافعان حرم

در شعرهای دهه ۹۰ ایران، پیرامون مدافعان حرم نیز شخصیت‌های قهرمان و ضد قهرمان نمود قابل توجهی دارند.

رزمندگان مدافع حرم که با الگوگیری از شخصیت‌های قهرمان عاشورا همچون /مام حسین و اصحاب باوفایش، به مثابه همان الگوهای قهرمانی هستند که با قیام و جانفشانی خود در صدد نجات انسان‌های دیگران هستند.

«و عاشقان حسینیم بی دل و مجنون / که بی قرار غمش ما مدافع حرمیم / برای حفظ حرمها که خط قرمز ماست / حریم زینب کبرا، مدافع حرمیم» (حسین پاسلار نقل از انجمن قلم ایران، ۱۳۹۶ش: ۹۳)

حضرت زینب در شعرهای پیرامون مدافعان حرم، برای مدافعان حرم، هنوز هم به مثابه کهن الگوی مادر است و شفقت و مهربانی معنوی خود را از آن‌ها دریغ نمی‌کند:

«در طنین کربلا، حریم شام ایستاده‌اند / این مسافران / همیشه یکه تاز جاده‌اند / ای کبوتران که زخم‌هایتان / دریچه‌های روشن شفاست / پر زدید و / بعد از این، حرم مدافع شماست» (پیام جهانگیری نقل از انجمن قلم ایران، ۱۳۹۶ش: ۵۰)

شخصیت حضرت زینب و همچنین شخصیت *آم وهب و أم البنین* - مادر گرامی حضرت عباس - اینچنین در شعرهای عاشورایی درباره مدافعان حرم منعکس می‌شود:

«*أم وهب ها دایماً در دل جگر دارند / در پشت این لبخندهاشان چشم تر دارند / وقت جهاد حق، به زینب اقتدا کردند / آنان که در دامان خود چندین پسر دارند / هل من معین در مکتب آن‌ها اجابت شد / زیرا فقط حرف ولی را در نظر دارند / دل را به دست ام البنین دادند / زیرا از این أم شهید آن‌ها خبر دارند / بعضاً تمام دسته گل‌ها را فدا کردند / بعضاً از این غم، دست‌ها را بر کمر دارند*» (رضا باقریان نقل از همان: ۲۶-۲۷)

علاوه بر *امام حسین و حضرت زینب* قهرمان‌های دیگر عاشورا مانند *عابس، حر، وهب، چون غلام / بوذر، اینچنین* در شعرهای درباره مدافعان حرم انعکاس دارند.

«*چقدر با شعف و تاب و تب شهید شدند / برای دختر شاه عرب شهید شدند / برای حفظ حرم سینه سپر کردند / شبیه عابس و حر و وهب شهید شدند / من الغریب به آن‌ها رسید نامه عشق / مدافعان حرم منتخب شهید شدند / برای او نوه‌های غلام ترکی و چون / چقدر آدم عالی نسب شهید شدند / به احترام قدم‌های حضرت زینب / دمشق یا که نشد، در حلب شهید شدند*» (محسن حنیفی نقل از سعدآبادی، رستمی، ۱۳۹۶ش: ۵۴)

رزمندگان مدافع حرم نیز از قهرمان‌های شعرهای شاعران بوده‌اند:

«*همین که دم زدم از حق زدم به جاده قدم / به شوق چشم تو بیرق بر آفتاب زدم / ... / اگرچه جاده پر از رد پای بولهب است / چه فرق می‌کند این فتح مکه یا حلب است / نگاه من به حریم عقیده العرب است / ... / چه روشن است حرم با وجود این همه ماه / نشسته در دل تکفیریان همیشه هراس / چنین که پر شده فریاد «*کُلْنَا عَبَّاس*» / به نام نامی عباس و عاشقان حرم / هنوز نام علی هست در اذان حرم / به سمت کیست نگاه مدافعان حرم / به جز به حضرت خورشید آسمان حرم / اگرچه جبهه خون در دمشق بازکنند / مدافعان گره از کار عشق بازکنند*» (مرتضی آل کثیر نقل از سعد آبادی و رستمی، ۱۳۹۶ش: ۵۶-۵۵)

علاوه بر نیروهای مدافع حرم که از آن‌ها با تعابیری مانند *عقاب‌ها، شیرهای غرآن، لشکر ماه و ...* یاد می‌شود، حتی شخصیت‌های قهرمانی مانند *سردار حاج قاسم سلیمانی* - فرمانده سپاه قدس و از شخصیت‌های تأثیرگذار مدافعان حرم در مبارزه با نیروهای تکفیری در سوریه و عراق - نیز به تبعیت از قهرمانان عاشورا، در شعرهای پیرامون

مدافعان حرم تجلی یافته‌اند. قاسم سلیمانی در شعر *یاحا کاشانی* که از زبان علی، فرزند خردسال شهید مدافع حرم محسن حججی، سروده است، با عنوان «عمو»، حضور دارد: «عمو قسم خورده به حلقوم تو / از همشون، فقط نفس بگیره / میخوام برم و التماسش کنم / فقط بره، سر تو پس بگیره» (متولیان، ۱۳۹۶ش: ۱۵)

ضد قهرمان‌ها در شعرهای درباره مدافعان حرم، مورد نکوهش و تقبیح واقع شده‌اند، به عنوان نمونه، در مورد نیروهای تکفیری، مثل داعش و... آمده است:

«سفیانی عصرند کنون طالب و داعش / خواهند بسوزند زمین را و زمان را / بویی به من آر از حرم حضرت زینب / تا هدیه کنم در قدم او سر و جان را» (علیرضا قزوه نقل از سعدآبادی؛ رستمی، ۱۳۹۶ش: ۱۳۳)

در مورد رژیم‌های ظالم مانند آل سعود و... آمده است:

«سوی حق می‌دویم، پیروزیم / هر کجا می‌رویم، پیروزیم / بکشید هرچه خواستید از ما / کشته هم که شویم، پیروزیم / چاه تان دیر و زود می‌خشکد / ریشه‌های یهود می‌خشکد / خون مظلوم‌ها که جاری شد / رگ آل سعود می‌خشکد / درد داریم درد ما دین است / دین بی درد سر نمادین است / سوریه، نیجریه، صعده، قطیف / همه دروازه فلسطین است» (محمد جواد پرچمی نقل از همان: ۳۶-۳۴)

بر خلاف شخصیت‌های «قهرمان» که در شعرهای درباره مدافعان حرم مورد ستایش تقدیر قرار دارد، شخصیت‌های ضد قهرمان از جمله تکفیری‌ها در شعرهای درباره مدافعان حرم مورد نکوهش قرار می‌گیرند و شاعران در شعرهای خود از آنان با تعبیری چون شب، شب‌زدالت، کوفه نامردی، لشکر شوم کلاغ‌ها، سپاه ابرها، حرامی‌ها، استکبار، سلفی‌های پلید، مریدان یزید، تبر، شر، سیاهی سحر، فاجعه، کاروان کوفی‌ها، شرر، دارندگان پرچم ابولهب، لشکر دجال، یهودا، و... به عنوان اوصاف آن‌ها، یاد می‌کنند.

شاعری، نیروهای دشمن مدافعان حرم را به سپاه ابرهه تشبیه کرده است:

«تو / تنها نیستی / کافی است نگاهت را بچرخانی / هنوز ابابیل‌هایی هستند / که حرف نگاهت را می‌فهمند / اطراف حرم را / از سپاه ابرهه خالی می‌کنند / تو یک تنه / حریف شب‌هایشان هستی / .. / کافی است نگاهت را بچرخانی / ابابیل‌هایی در آسمان شام / سبز می‌شوند» (مجتبی صفدری نقل از حدادیان، نانی زاده، ۱۳۹۷ش: ۲۲۳)

بررسی شعرهای عاشورایی با نگرش ژرار ژنت

همانطور که قبلاً اشاره شده است یکی از رایج‌ترین تقسیم بندی‌های چهارگانه بینامتنیت ژنت که بر اساس شاخص‌های آشکارشدگی یا پنهان سازی استوار گردیده که عبارت‌اند از بینامتنیت صریح و آشکار، بینامتنیت ضمنی و پنهان. برخی از مهم‌ترین انواع بینامتنیت، یعنی هم حضوری میان متنی است و نقل قول، ارجاع و تلمیح (اشاره) از جمله چهار گونه روابط هم حضوری‌اند.

اگر عاشورای سال شصت و یک قمری به عنوان یک پدیده واقعی و بیرونی در نظر بگیریم که تاریخ از آن به طور مکرر، با انواع مستندها یاد کرده است. در واقع، متنی به شمار می‌آید که هر گونه استناد به این واقعه و پدیده واقعی از جمله در شعرهای شاعران بعد، در حکم «ارجاع» و خود صحنه واقعه عاشورای سال شصت و یک به حکم «ارجاع شونده» محسوب می‌شود. اگر در شعرهای عاشورایی شاعران بعد از واقعه عاشورا، به ویژه شعرهای عاشورایی شاعران بعد از انقلاب اسلامی ایران نگاهی بیندازیم، با شعرهایی مواجه خواهیم بود که ضمن بهره گیری از انواع شگردهای ادبی و هنری عرصه تخصص خود، با استفاده از انواع گونه‌هایی مانند نقل قول، ارجاع و نیز تلمیح که امروزه به عنوان زیرمجموعه‌های بینامتنیت به شمار می‌آید، با استفاده از نام شخصیت‌های عاشورا اعم از قهرمان یا ضد قهرمان، یا نقل قول یا ارجاع یا تضمین از کلام مشهور هر یک از آنان و یا تلمیح از روایت‌های مربوط به هر یک، به واقعه عاشورای سال شصت و یک ق و بازسازی تاریخ و حقایق آن پرداخته‌اند که به برخی از نمونه‌های آن در زیر اشاره می‌شود.

شاعری با کاربرد ارجاع و آوردن اسم‌های خاص شخصیت‌های واقعه کربلا، همچون حضرت زینب، حضرت علی اکبر، حضرت قاسم، عون و جعفر- پسران حضرت زینب- و یا آوردن نشانه‌هایی که برای مخاطب مشخص است می‌کند، منظور شاعر از این نشانه‌ها، کدام یک از شخصیت‌های عاشورا یا کدام روایت به آنان یا کدام صحنه از واقعه عاشوراست (ده بزرگی، ۱۳۹۴ش: ۳۸-۳۶). به عبارتی، شاعر با تسلط بر روایت‌ها و شخصیت‌ها و واقعه عاشورا، با نام بردن از این شخصیت‌ها و نیز، با کاربرد تلمیح، تصویری از روایت‌ها یا صحنه‌های مربوط به واقعه عاشورا ارائه می‌دهد (همان: ۳۹-۳۸).

مثلاً شاعری در مورد حضرت علی/کبر و ولایتمداری و نیز شجاعت او، با کاربرد تلمیح، اشاره دارد.

«آن که درس همت و آزادگی و عشق را/ در دبستان ولایت کرده از بر، اکبرست/ آن که بنمود از قیامت قامتِ موزون خویش/ در زمین کربلا بر پای محشر، اکبرست/ آن که صبح روز هیجا، برق ابروی کجش/ زر شرر در خرمن عمر ستمگر، اکبرست» (همان: ۴۱۲)

بررسی شعرهای درباره مدافعان حرم دهه ۹۰ ایران با نگرش ژرار ژنت

شاعرانی که درباره مدافعان حرم شعر سروده‌اند، با تکیه بر روایت‌های مربوط به واقعه عاشورا یا با آوردن نام شخصیت‌های این واقعه یا تضمین از جملات مشهور آن‌ها، با کاربرد تلمیح و ارجاع و نیز بعضاً استفاده از نقل قول، به ارتباط بین شعرهای درباره مدافعان حرم و شعرهای عاشورایی پرداخته‌اند و با ارائه تصاویر ذهنی از واقعه عاشورا، روایت‌های مربوط به این واقعه را به تصویر کشیده‌اند. به عنوان نمونه، محسن حنیفی، در شعر خود، با آوردن نام‌های برخی از شخصیت‌های عاشورا از جمله عابس، حر، وهب و جون و نیز با استعاره «دختر شاه عرب» که به حضرت زینب اشاره دارد و با آوردن نام استعاری ایشان، از تلمیح نیز استفاده می‌کند و نه تنها برای مخاطب، از صحنه کلی از واقعه عاشورا، تصاویر ذهنی ارائه می‌دهد، بلکه به تشابه سازی بین واقعه عاشورا و ماجرای مدافعان حرم در دفاع از حرم حضرت زینب در سوریه می‌پردازد.

«چقدر با شعف و تاب و تب شهید شدند/ برای دختر شاه عرب شهید شدند/ برای حفظ حرم سینه سپر کردند/ شبیه عابس و حر و وهب شهید شدند/ من الغریب به آن‌ها رسید نامه عشق/ مدافعان حرم منتخب شهید شدند/ برای او نوه‌های غلام ترکی و جون/ چقدر آدم عالی نسب شهید شدند/ به احترام قدم‌های حضرت زینب/ دمشق یا که نشد، در حلب شهید شدند/.../ نوای بر لب آن‌ها ذبیح العطشان بود/ گمان کنم که همه تشنه لب شهید شدند» (محسن حنیفی نقل از سعدآبادی، رستمی، ۱۳۹۶: ش: ۵۴)

بینامتنیت شعرهای درباره مدافعان حرم از شعرهای عاشورایی

همانطور که قبلاً اشاره شده است، بررسی‌ها نشان می‌دهند که انقلاب اسلامی ایران و مبانی آن، با تأسی بر اندیشه و فرهنگ عاشورا به وقوع پیوسته است. شاعران شعر انقلاب

نیز، پیرو همین تأسی، ضمن بهره‌گیری از انواع شگردهای ادبی و هنری عرصه تخصص خود، با استفاده از انواع گونه‌هایی مانند نقل قول، ارجاع و نیز، تلمیح که امروزه به عنوان زیرمجموعه‌های بینامتنیت به شمار می‌آید، در شعرهای انقلاب و به دنبال آن، شعرهای دفاع مقدس، مقاومت و پایداری به این ارتباط و به دنبال آن، به شباهت‌های انقلاب اسلامی، دفاع مقدس و واقعه عاشورا پرداخته‌اند که بیان‌گر بینامتنی بین آن‌هاست. لذا واقعه عاشورا، متنی برای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، به طبع آن، متنی برای شعر انقلاب، شعر دفاع مقدس، مقاومت و پایداری و نیز برای شعرهای عاشورایی بوده است.

میلاذ عرفان پور چه زیبا تأثیرپذیری شعر و ادبیات دفاع مقدس از شعر انقلاب و تأثیرپذیری هر دو از حماسه عاشورا را به تصویر می‌کشد:

«راستی شعر انقلاب چیست؟! / جز تصور نگاه کودکی / کودکی که از حلبچه مانده است و / با هزار آرزو / خویش را به نعش مادرش رسانده است / راستی شعر انقلاب چیست؟! / جز سفر / جز نگاه خیره‌ای که مانده سال‌ها به در / جز تناسب میان چند استخوان و قامت پس / راستی شعر انقلاب چیست؟! / جز شباهت نگاه خواهری / با نگاه زینب حسین / آن زمان که قتلگاه را نظاره کرد / راستی شعر انقلاب چیست؟! / جز تداوم صدای العطش / از خیام تشنه حسین» (عرفان پور، ۱۳۹۴: ۶۲-۶۱)

به عبارتی دیگر، تشابه موقعیت‌های بین واقعه عاشورا با موقعیت انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، زمینه ساز هم‌ذات‌پنداری و نیز، تشابه بین اوصاف و کنش‌ها و واکنش‌های شخصیت‌های قهرمان یا ضد قهرمان‌های این موقعیت‌ها شده است. به دنبال آن، وقوع جنگ در سوریه و عراق، و شکل‌گیری مدافعان حرم در دهه نود، برای دفاع در این کشورها، باعث شده است که این تشابه بین موقعیت مدافعان حرم با موقعیت‌های قبلی یعنی موقعیت انقلاب و دفاع مقدس و نیز تشابه بین این موقعیت‌ها با واقعه عاشورا شده است. همین قضیه، زمینه‌سازی تشابه بین اوصاف و کنش‌ها و واکنش‌های قهرمان‌ها یا ضد قهرمان‌های این موقعیت‌ها را فراهم نموده است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد، به دنبال وجود چنین بینامتنیتی بین واقعه عاشورا، انقلاب اسلامی، دوران دفاع مقدس و موقعیت مدافعان حرم، چنین تأثیرگذاری و بینامتنیتی نیز در حوزه شعر شاعران شعر انقلاب، شعر دفاع مقدس، مقاومت و پایداری، شعرهای

عاشورایی و شعر درباره مدافعان حرم نیز مشاهده می‌شود. کما اینکه با شروع شکل‌گیری مدافعان حرم در دهه نود، واژه مدافعان حرم، در همان دهه نود، وارد دایره واژگان ادبیات ایران، به ویژه حوزه شعر می‌شود. به عبارتی دیگر، در واقع، واقعه عاشورای سال شصت و یک ق، به عنوان پدیده و رویدادی واقعی و بیرونی، به مثابه متن اصلی و ماده اولیه ذهن شاعران این دوره برای خلق آثارشان بوده است.

نتیجه بحث

بررسی‌های انجام‌شده در این پژوهش، نشان از صحت و اثبات فرضیه مطرح‌شده در بخش‌های ابتدایی این مقاله دارد. این بررسی‌ها زمانی خود را بهتر می‌نمایاند که پاسخ مناسب سؤالات این تحقیق نیز، دریافت شده باشد. در پاسخ به سؤال‌های مطرح‌شده در بخش‌های ابتدایی این مقاله نیز، بررسی‌ها نشان می‌دهد:

تشابه موقعیت‌ها، قهرمان‌ها و ضد قهرمان‌ها و اوصاف و عملکرد آن‌ها، به رغم موقعیت‌های زمانی و مکانی مختلف، باعث شده است تا بینامتنی بین واقعه عاشورا و وقایع مشابه اعصار بعد، از جمله، انقلاب اسلامی ایران و دوران دفاع مقدس ایران وجود داشته باشد.

بینامتنیت مورد اشاره فوق، در شعرهای پیرامون این دوران یعنی شعرهای انقلاب و شعرهای دفاع مقدس، مقاومت و پایداری و شعرهای عاشورایی این دوران‌ها نیز مشاهده می‌شود. به طوری که عناصر و مضامین واقعه عاشورا در آثار هنری و متون ادبی به ویژه شعر شاعران ایران بعد از انقلاب اسلامی و شاعران دوران دفاع مقدس متجلی شده و سبب شکل‌گیری ادبیات انقلاب اسلامی و ادبیات دفاع مقدس، مقاومت و پایداری و نیز شکل‌گیری شعرهای عاشورایی، به ویژه در حوزه شعر ایران شده است.

تشابه موقعیت‌ها، قهرمان‌ها و ضد قهرمان‌ها و اوصاف و عملکرد آن‌ها، به رغم موقعیت‌های زمانی و مکانی مختلف، باعث شده است تا بینامتنی بین واقعه عاشورا و وقایع مشابه اعصار بعد، از جمله، قضیه مدافعان حرم دهه ۹۰ ایران و دفاع آن‌ها در سوریه و عراق، وجود داشته باشد. بینامتنیت مورد اشاره فوق، در شعرهای درباره مدافعان حرم دهه نود ایران نیز، مشاهده می‌شود. به طوری که عناصر و مضامین واقعه

عاشورا در این شعرها متجلی شده و سبب شکل‌گیری شعرهای درباره مدافعان حرم شده است. واقعه عاشورا به مثابه یک متن اصلی برای شعرهای درباره مدافعان حرم بوده است و سبب شده است تا ماده اولیه ذهن هنرمندان و شاعران برای خلق آثارشان شود.

کتابنامه

- اسرافیلی، حسین. ۱۳۸۹ش، **تشنه در باران زخم**، چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن قلم ایران.
- اسرافیلی، حسین. ۱۳۸۹ش، **حیاط خلوت کلمات**، چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن قلم ایران.
- اسرافیلی، حسین. ۱۳۸۹ش، **دو پنجره**، چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن قلم ایران.
- اسرافیلی، حسین. ۱۳۸۹ش، **صخره و پلنگ**، چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن قلم ایران.
- اسماعیلی، رضا. ۱۳۹۰ش، **از آب تا آفتاب (تأملاتی در حوزه شعر انقلاب، شعر دفاع مقدس و ادب آیینی)**، چاپ اول، تهران: مؤسسه انجمن قلم ایران.
- اسماعیلی، رضا. ۱۳۹۰ش، **ملکوت کلمات، مجموعه شعر آیینی**، چاپ اول، تهران: مؤسسه انجمن قلم ایران.
- انجمن قلم ایران (به کوشش). ۱۳۹۶ش، **حُرمت حریم یار؛ مجموعه شعر**، جلد ۱، چاپ اول، تهران: مؤسسه انجمن قلم ایرانیان.
- به کوشش بنیاد دائرة المعارف اسلامی. ۱۳۶۲ش، **دانشنامه جهان اسلام**، جلد ۳، چاپ اول، تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی.
- بیگی حبیب آبادی، پرویز. ۱۳۸۷ش، **فصل سوم**، چاپ اول، تهران: نشر تکا.
- چندلر، دانیل. ۱۳۹۴ش، **مبانی نشانه شناسی**، ترجمه مهدی پارسا، چاپ پنجم، تهران: انتشارات سوره مهر، وابسته به حوزه هنری.
- حداد، نانی زاده و سعید، فاطمه (گردآورنده). ۱۳۹۷ش، **سلام سردار (مجموعه شعر شانزدهمین همایش سوختگان وصل)**، تهران: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، معاونت فرهنگی و دانشجویی.
- ده بزرگی، آخند. ۱۳۸۸ش، **دختر شهر آشوب**، چاپ اول، تهران: مؤسسه انجمن قلم ایران.
- ده بزرگی، آخند. ۱۳۹۴ش، **روضه خورشید**، چاپ اول، تهران: مؤسسه انجمن قلم ایران.
- سعدآبادی، رستمی و مجید، کاظم (گردآورنده). ۱۳۹۶ش، **ما را مدافعان حرم آفریده اند (مجموعه شعر پیرامون مدافعان حرم، دفتر اول)**، چاپ اول، قم: انتشارات مجد اسلام.
- سعیدی راد، عبدالرحیم. ۱۳۸۷ش، **ساعت به وقت دلتنگی**، چاپ اول، تهران: نشر تکا.
- طهماسبی، قادر (فرید). ۱۳۸۷ش، **ترینه**، چاپ اول، تهران: نشر تکا.
- عرفان پور، میلاد. ۱۳۹۴ش، **از آخر مجلس (گزیده اشعار)**، چاپ سوم، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری شهرستان ادب.
- عمید، حسن. ۱۳۶۳ش، **فرهنگ لغت فارسی عمید**، چاپ اول، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی.

- غلامی، علی رضا. ۱۳۹۶ش، **مرثیه خون؛ تحلیلی بر وصایای شهدای مدافع حرم**، چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه سازان نور.
- کاشانی، سپیده. ۱۳۸۹ش، **مجموعه آثار**، چاپ اول، تهران: انجمن قلم ایران.
- کافی، غلامرضا. ۱۳۹۶ش، **واقعه**، چاپ اول، تهران: شهرستان ادب.
- متولیان، سیدحسین (پدیدآورنده). ۱۳۹۶ش، **جون، خادم المهدی؛ مجموعه شعر پیرامون مدافعان حرم**، چاپ اول، تهران: نشر نارگل.
- محدثی خراسانی، مصطفی. ۱۳۹۶ش، **حماسه‌های غزل**، چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن قلم ایرانیان امروز.
- محدثی خراسانی، مصطفی. ۱۳۹۶ش، **در آفتاب مضامین**، چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن قلم ایرانیان امروز.
- محدثی خراسانی، مصطفی. ۱۳۹۶ش، **محض بیرنگی**، چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن قلم ایرانیان امروز.
- محمدزاده، مرضیه. ۱۳۹۳ش، **طرحی نو در دانشنامه شعرهای عاشورایی، از آغاز تا انقلاب اسلامی**، جلد ۱ و ۲، چاپ اول، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وابسته به اوقاف و امور خیریه.
- مذنب، محمد خلیل (جمالی). ۱۳۹۴ش، **به تعظیم عشق**، چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن قلم ایرانیان.
- مشفق کاشانی، عباس و شاه‌رخ، محمود. ۱۳۷۸ش، **تجلی عشق در حماسه عاشورا**، چاپ اول، تهران: انتشارات اسوه.
- مشفق کاشانی، عباس. ۱۳۸۶ش، **کهکشان آبی**، چاپ اول، تهران: نشر تکا.
- مشفق کاشانی، عباس. ۱۳۸۸ش، **نفس نسترن**، چاپ اول، تهران: انجمن قلم ایران.
- موسوی گرمارودی، علی. ۱۳۸۶ش، **باغ سنگ**، چاپ اول، تهران: نشر تکا.
- نامور مطلق، بهمن. ۱۳۹۲ش، **درآمدی بر اسطوره شناسی، نظریه‌ها و کاربردها**، چاپ اول، تهران: انتشارات سخن.
- نامور مطلق، بهمن. ۱۳۹۴ش، **درآمدی بر بینامتنیت، نظریه‌ها و کاربردها (نظریه‌ها و نقدهای ادبی - هنری)**، چاپ دوم، ویرایش دوم، تهران: انتشارات سخن.
- نامور مطلق، بهمن. ۱۳۹۵ش، **بینامتنیت، از ساختارگرایی تا پسامدرن، نظریه‌ها و کاربردها**، چاپ اول، تهران: انتشارات سخن.

Bibliography

- Ismaili, Reza (2011), From Water to the Sun (Reflections on Revolutionary Poetry, Sacred Defense Poetry and Religious Literature); Tehran First edition, Iran's pen association
- Ismaili, Reza, (2011), the kingdom of words, the ritual poetry collection, Tehran, the first edition, Iran's pen association
- Ismaili, Reza (2005), Eastern romance , First edition, Tehran, Hazareh Ghoghnoos Pub
- Israfil, Hossein, (2010), Thirsty in the rain of wounds, First edition, Tehran, Iran's pen association
- Israfil, Hossein, (2010), Two windows, First edition, Tehran , publication of society of pen Iran
- Israfil, Hossein (2010). The Backyard of the Words, first edition, Tehran, Iran's pen association
- Israfil, Hossein, (2010), Rock and Leopard, First edition, Tehran Iran's pen association
- Iran's pen association (by effort) (2017), Hormate- h Harime Yar; Poetry Collection, Volume I, First edition, Tehran, Iran's pen association publication
- Beigi Habibabadi, Parviz (2008), Chapter 3, First edition, Tehran, Taka Publishing
- By the efforts of the Islamic Encyclopedia Foundation (1983), The Encyclopedia of the Islamic World, third edition, Tehran, The Islamic Encyclopedia foundation
- Chandler, Daniel (2015), The Foundations of Semiotics, (Translated by: Mehdi Parsa), Fifth edition, Tehran, Soureh Mehr Publications, affiliated with the artistic field, (1952) .
- Deh bozorgi, Ahad, (2015), Rozeye Khorshid, First edition, Tehran, Iran's pen association
- Deh bozorgi, Ahad, (2009), The girl of femme fetale First edition, Tehran, Iran's pen association.
- Saadabadi, Rostami, Majid, Kazem (Collector), (2017), We created us the Holy Shrine Defenders (Collection Poem about the Holy Shrine Defenders, the First edition, Qom, Majd Islam Publications
- Haddad, Nanizadeh (2018); Saeed, Fatemeh (Collector), Salam Sardar (poetry collection of the 16th Sookhtegan-e Vasl Conference), First edition, Tehran, Islamic Azad University publication, Islamic Azad University, Cultural and Student Affairs Department
- Saeedi Rad, Abdul Rahim, (2008 The time is daunting, First edition, Tehran, Taka Publication
- Tahmasebi, Ghader (Farid), (2008), Taka publication, First edition, Tehran, Taka publication
- Erfanpour, Milad (2015), From the end of the assembly, Selection of poems, Third edition , Tehran, Shahrestan Adab of Cultural and artistic institution
- Amid, Hassan (1984), Persian dictionary of Moin , First edition, Tehran, Amirkabir publishing affiliated to the Islamic propaganda organization
- Gholami, Ali Reza, (2017), Blood imperial , An Analysis of the Shrines of the Holy Prophet, Institute for the Study of Andishehsazan Nour
- Kashani Sepideh (2010), Collection of works, first edition, Tehran, Iran's pen association
- Kafi, Gholam Reza (2017), Event, First edition, Tehran, Shahrestan Adab
- Mohammadzadeh, Marzieh (2014), A new plan in the Encyclopedia of Ashura poetry, from the beginning to the Islamic Revolution, Volume I, First edition , Tehran, Printing and Publishing: Affiliate of Endowment and Charities
- Marzieh Mohammadzadeh (2014), The New Design in the Encyclopedia of Ashura Poems, from the Islamic Revolution to Now, Volume I, First edition, Tehran, Organization of printing and Publishing: Endowment and Charity Affiliated.

Moshfegh e Kashani, Abbas, (2009), Nafase Nastaran, First edition, Tehran, Iran's pen association

Moshfegh Kashani, Abbas (Abbas kei Manesh), (2007), Blue Galaxy, First Time, Tehran, Taka Publishing

Moshfeq Kashani, Abbas, Shahrokhi, Mahmoud (1999), Manifestation of love in the epic of Ashura, first edition, Tehran, Osweh Publications

Moznab, Mohammad Khalil (Jamali) 2015), to the bow of love, the second edition, Tehran, Iran's pen association

Mousavi, Garmaroudi, Ali (2007), The Garden of the Stone, first edition, Tehran, Taka Publication

Mohaddesi Khorasani, Mostafa (2017), Dar Aftabe Mazamin, First edition, Tehran, Iran's pen association

Mohaddesi Khorasani, Mostafa (2017), Behrani First edition, Tehran, Iran's pen association.

Mohaddesi Khorasani, Mostafa (2017), Sonnet Epic, first edition, Tehran, Iran's pen association.

The Motevalian, Seyed Hossein (The author), (2017): Jun, Khadem Al-Mahdi; Poem collection of Shrine Defenders), First edition, Tehran, Nargol Publishing

Namvare Motlagh, Bahman (2015), an insight into the intertextuality , theories and Applications (literary and artistic theories and critiques);, second edition, Tehran, Sokhan publishing

Namvare Motlagh, Bahman (2016), Intertextuality, from structuralism to postmodernism, theories and uses, First edition, Tehran, Publication of Sokhan

Namvare Motlagh, Bahman (2013), An Introduction to Mythology, Theories and Uses, First Edition, Tehran, Sokhan Publishing

